

Advies

Commissie van deskundigen omtrent mogelijke
verplaatsing naar plein Centraal Station van

‘De verwoeste stad’ van Ossip Zadkine

Aan het College van B&W Rotterdam
15 april 2014

Inleiding

Op 14 februari 2014 verzocht het College (op basis van een motie van Leefbaar Rotterdam en D'66 van 14 januari 2014 en de Actualiteitenraad van 16 januari 2014) het Centrum Beeldende Kunst Rotterdam een onderzoek te doen naar 'een aantal feitelijkheden' rondom het beeld en monument 'De verwoeste stad' van Ossip Zadkine. Het gaat daarbij om de cultuurhistorische context, juridische aspecten, ruimtelijke stedenbouwkundige en artistieke overwegingen rondom de al dan niet verplaatsing van dit monument, de technische en financiële consequenties van verplaatsing, de voor- en nadelen, bereik en uitstraling van het monument op de huidige plek als wel op het plein voor het nieuwe Centraal Station. Het CBK stelde vervolgens een commissie samen van deskundigen (zie onder) op het gebied van kunst- en stadshistorie, kunst en publieke ruimte en citymarketing, met als opdracht een feitencomplex zichtbaar te maken en van daaruit tot een advies te komen.

Werkwijze commissie

Naast een literatuurstudie naar bijvoorbeeld de argumenten van mogelijke verplaatsing van het beeld in eerdere jaren én een media-analyse, zijn gesprekken gevoerd met diverse specialisten. Van deze gesprekken zijn verslagen gemaakt, waarvan voor deze rapportage relevante samenvattingen zijn opgenomen.

- **Technisch/financieel:**

De heer *Rob Crèvecoeur*, adviseur restauraties, geeft aan dat er vanuit technisch oogpunt geen belemmering is voor plaatsing van het beeld op plein CS. Op locatie zal nader moeten worden onderzocht of er trillingen zijn. Mocht dit zo zijn dan kunnen deze met relatief eenvoudige technieken worden opgevangen. Hij adviseert voor verplaatsing een nadere inspectie van het beeld omdat niet kan worden geschat in hoeverre tien jaar na de laatste reiniging en restauratie de conditie van het beeld is veranderd.

De heer *Dennis Vrijenhoek*, transportspecialist, geeft aan dat er technisch gezien geen bezwaren zijn tegen het transporteren van het beeld. Er zijn drie mogelijke routes onderzocht waarbij de inschatting is dat de verplaatsing enkele uren in beslag zal nemen. Plein en ondergrond lijken geschikt als fundament.

- **Juridisch/auteursrechtelijk:**

Mevrouw *Danielle Takens* (Rijksdienst Cultureel Erfgoed) geeft aan dat het beeld in het register van rijksmonumenten is opgenomen en dat de RCE, naast de gemeentelijke commissie Welstand en Monumenten, de gemeente kan adviseren bij een eventuele vergunning tot verplaatsing. De RCE geeft de oorspronkelijke plaats bij de waardering van een monument een zwaarwegende rol. Omdat de relatie tussen het beeld en de huidige locatie zeer hecht is en het gaat om een herdenkingsmonument, zullen zwaarwegende argumenten voor verplaatsing aanwezig dienen te zijn. Het gaat om de gevolgen van een verplaatsing voor de betekenis en waarde van het monument.

Mevrouw *Véronique Gautherin* van Musée Zadkine Parijs geeft aan dat haar museum namens de stad Parijs verantwoordelijk is voor de nalatenschap van Zadkine. Bij de plaatsing waren naast de kunstenaar de gemeente Rotterdam en de opdrachtgever De Bijenkorf betrokken. De plaats van het beeld 'La Ville détruite' werd weliswaar bepaald in overleg met de kunstenaar, maar was geen voorwaarde voor het beeld. De Bijenkorf heeft schriftelijk vastgelegd dat de huidige en historische plaats (naast de oude Bijenkorf

van Dudok) een voorwaarde was voor het verstrekken en financieren van de opdracht. Zij vindt het geweldig dat het beeld nog steeds midden in het leven staat en een waarachtig monument is geworden. Een monument kan twee betekenissen vertegenwoordigen: voor een individuele en voor een collectieve herinnering. De individuele dimensie dwingt respect af. Het bijna sacrale karakter dat daar bij hoort, heeft als eigenschap zich niet zomaar te geven, je moet het opzoeken. Verplaatsing zou het beeld uit haar huidige context halen en daarmee ontdoen van de symbolische betekenis. Het blijft een monument maar een monument zonder ziel. Rotterdam kan zich met de huidige situatie gelukkig prijzen: het heeft een levend en krachtig monument.

- **Artistiek/kunsthistorisch:**

Mevrouw *Marlite Halbertsma*, onderzoeker en kunsthistorica, geeft aan dat de huidige locatie een groot historisch belang heeft. Plek en beeld zijn onderdeel van het geheugen van de stad en dit geheugen heeft een ander tempo dan soms meer tijdsgebonden, esthetische argumenten. Het beeld heeft juist eenzaamheid nodig die verloren zou gaan bij verplaatsing naar CS. Het beeld zal 'slinken' ten opzichte van de vele andere functies op het plein voor CS.

De heer *Ludo van Halem*, curator 20^e eeuwse kunst Rijksmuseum, acht argumenten denkbaar zowel voor als tegen plaatsing. Vóór plaatsing zou gelden dat het beeld meer in het zicht komt en niet meer de concurrentie heeft van de sculptuur Cascade van Joep van Lieshout op het Churchillplein die veel prominenter in zicht staat dan de Zadkine. Anderzijds is de Zadkine perfect gepositioneerd op de huidige plaats waar het een deel van de stadsgeschiedenis vertelt.

- **Historisch/sociologisch:**

De heer *Willem Schinkel* (socioloog EUR) geeft aan dat verplaatsing van het beeld vanwege de meer centrale ligging vanuit historisch perspectief meer recht doet aan de geschiedenis van Rotterdam. Het plein kan een 'lieu de memoire', een missend hart met alledaagse sociale invullingen kunnen zijn. Hij meent dat het beeld een universeel oorlogsmonument is en daarmee meer dan een specifiek op het bombardement gericht beeld.

De heer *Joep de Visser* (historicus) geeft aan dat het beeld vanuit historisch oogpunt nu precies op de goede locatie staat. Op Plein 1940 neem je lang de tijd om te kijken en te gedenken - op plein CS is de kans dat men haastig voorbij loopt groot. Het beeld is vooral een gedenkmonument.

- **Ruimtelijk/stedenbouwkundig:**

De heer *Wijnand Galema*, architectuurhistoricus, geeft aan dat het beeld niet gemaakt is voor een specifieke locatie. Velen vinden de huidige locatie wat achteraf, maar het is twijfelachtig of het beeld op een meer levendige plaats zou moeten staan. Op inhoudelijke gronden is er geen reden voor verplaatsing: de betekenis van het beeld wordt niet vergroot en de herdenking kan worden belemmerd. Het nieuwe plein voor CS moet een nieuwe betekenis dragen; het plaatsen van een bestaand beeld is daarom niet raadzaam.

De heer *Jan Benthem*, architect Centraal Station (Team CS), acht het Plein 1940 vanuit historisch perspectief het meest geëigend. Het gaat om de geschiedenis van de stad met

een symbolische betekenis die belangrijker is dan een enkel esthetisch argument. Het beeld heeft geen link met het nieuwe plein of het station. Op die plek hoort niet een beeld dat de verwoesting herdenkt, maar een beeld dat voorwaarts kijkt en de nieuw opgebouwde stad uitdrukt.

Mevrouw *Astrid Sanson*, directeur programma Binnenstad (Stedelijke Kwaliteit Gemeente Rotterdam), geeft aan dat het beeld en de huidige locatie bij elkaar horen. De plaats heeft een bepaalde ingetogenheid. Op het plein voor CS zal het beeld meer wegvallen. Het is daar druk, het is de poort van de toekomst. Bovendien meent Sanson zijn er ideeën en mogelijkheden Plein 1940 te verbeteren.

De heer *Jannes Linders*, fotograaf (onder meer van SIR), geeft aan dat, alle veranderingen aan Plein 1940 ten spijt, dit een mooi plein is en een passend visueel decor voor het beeld. Staand waar het nu staat, juist niet perfect gepositioneerd, benadrukt het de geschiedenis van de omgeving. Gezien het grote belang van het beeld en het serieuze karakter stelt hij de vraag welke urgentie aan mogelijke verplaatsing ten grondslag ligt. Het nieuwe plein voor CS is nieuw en dynamisch, het zichtbaar uit de vijftiger jaren stammend beeld zal daar veel minder tot zijn recht komen.

- **Herdenken:**

De heer *Frank van Vree*, decaan mediastudies UVA, acht het beeld als icoon van herinnering aan het bombardement zelf veel belangrijker dan de plaats, in tegenstelling tot andere beelden. 'De verwoeste stad' zal zijn authentieke, lokale betekenis behouden, maar is naar zijn oordeel niet aan een duidelijke locatie gebonden. Verplaatsing zal niet zoveel invloed hebben op de betekenis ervan en dus ook niet op de plaats die het inneemt in de Rotterdamse herinneringscultuur. Na een periode van een zekere gereserveerdheid heeft het beeld in de loop van de laatste halve eeuw een onomstreden plaats gekregen in de Rotterdamse herinneringscultuur en in die zin heeft het monument zijn authentieke, lokale betekenis behouden. Gelet op het enthousiasme waarmee het nieuwe CS is omarmd, als een marker van de stad, zou verplaatsing heel goed kunnen leiden tot een versterking van zijn betekenis.

Overwegingen

Op basis van het complex van feiten, argumenten en zienswijzen komt de commissie tot de volgende overwegingen.

- De vraag van verplaatsing vloeit voort uit een nieuw feit: een prachtig Centraal Station met een groot plein dat een belangrijke entree van de stad vormt en veel Rotterdammers een gevoel van trots op de stad geeft. Het Centraal Station is de nieuwe entree van de stad en voor velen een icoon; een teken van daadkracht, durf, aanpakken en een krachtig signaal gericht op de toekomst van de stad en haar bevolking. In dat licht beschouwen velen de stad als 'af', zich voortdurend vernieuwend met behoud van de Rotterdamse eigenheid.
- Op dat plein hoort in de ogen van velen een markant kunstwerk wat voor de aankomende reizigers de start betekent langs prachtige routes met de kunstwerken van de collectie van de stad (www.sculptureinternationalrotterdam.nl).
- 'De verwoeste stad' wordt door velen beleefd als een van de elementen die de identiteit van Rotterdam uitmaken. Enerzijds als icoon van leed en verwoesting door

het bombardement anderzijds als een icoon van hoop, constructief denken en handelen en daadkracht. Met de erven Zadkine zijn velen verheugd dat het beeld zoveel aandacht heeft en centraal staat in de harten van veel Rotterdammers.

- Begin 2014 zag een inwoner van Rotterdam met een persoonlijke emotionele historie verbonden aan het beeld van Zadkine, het nieuwe Centraal Station en meende dat dit symbool van universele pijn naar het plein voor Centraal Station verplaatst moest worden, zichtbaar voor grote aantallen mensen. Politiek, media en vele Rotterdammers mengden zich in de discussie.
- De discussie over een eventuele verplaatsing van het monument 'De verwoeste stad' keert telkens terug. De in veler ogen verslechterende positie van Plein 1940 door nieuwbouw en eerdere verplaatsingen van het beeld wordt versterkt door nieuwe 'goede' plekken in de stad. Zo is in 2004/2006 is op basis van een burgerinitiatief gesproken over mogelijke verplaatsing van 'De verwoeste stad' naar de Binnenrotte. De discussie laaide soms hoog op en leidde uiteindelijk in 2006 tot een negatief advies van het College. (Zie rapportage Rijksdienst Cultureel Erfgoed 2004)
- Ook nu, anno 2014, houdt mogelijke verplaatsing de gemoederen flink bezig. Er zijn uitgesproken voor- en tegenstanders. Er wordt nu echter in het publieke debat met respect gesproken over de wederzijdse standpunten. Al dan niet verplaatsing van 'De verwoeste stad' is daarmee een Rotterdamse kwestie: een kwestie die serieus moet worden genomen.

Advies commissie

De commissie stelt vast dat zowel verplaatsing als niet verplaatsing een grote symbolische betekenis heeft. Het gaat er daarbij niet om 'even' een mooi beeld op een mooie plaats neer te zetten, maar vooral over onderliggende concepten. Zonder een samenhangend en afgewogen concept is de kans groot dat beeld en omgeving teveel los van elkaar blijven staan. De commissie heeft op basis van het feitencomplex en de expertise van haar leden een tweetal concepten verkend.

- **Concept verplaatsing 'De verwoeste stad' naar plein CS**

Als we uitgaan van de verplaatsing van 'De verwoeste stad' naar het plein CS heeft de commissie zich afgevraagd wat de legitimatie zou kunnen zijn. Het beeld roept, zoals eerder aangegeven, gevoelens van hard werken en wederopbouw op na de verwoesting van de stad in de Tweede Wereldoorlog. Als dit wordt afgezet tegen het gevoel dat met het nieuwe CS de cirkel rond is, dan maakt plaatsing een verbinding tussen verwoesting, hard werken en een stad die in de afgelopen decennia een transformatie heeft doorgemaakt. De commissie vraagt zich af of bij plaatsing van het beeld op het plein CS een evenwichtige uitwisseling tussen het beeld en de omgeving zal plaats vinden. Zijn plein en beeld aanvullend op elkaar? Zijn alle zijden van het beeld aansprekend, heeft het voldoende volume? De commissie heeft hierbij gebruik gemaakt van een fotoreconstructie op schaal (*zie bijlage*).

Het beeld is echter ook een herdenkingsmonument. Slachtoffers en nabestaanden en velen met hen vragen om respect en herdenken. De locatie voor het beeld moet de meest oorspronkelijke plaats zijn. Plaatsing op het plein CS zou een rol kunnen spelen in een nieuw concept bij het vertellen van het verhaal van oorlog en wederopbouw,

bijvoorbeeld in relatie tot het monument van de oorlogsgetroffenen (Van Lith op Kruisplein) en het monument voor de zeevarenden (De Boeg- Boompjes).

Naar het oordeel van commissie is er geen reden om het beeld te verplaatsen die opweegt tegen de functie van het beeld en de gegroeide relatie met Plein 1940. De stad heeft ankerpunten nodig die blijven zoals ze zijn. Een sobere plek, een beetje in de verdrukking misschien maar ook de wederopbouw van de stad verhalend, de bijbehorende sokkel die goed bij het plein past, het iets hogere plateau van het plein – beeld en plek horen bij elkaar.

- **Concept nieuw baanbrekend beeld**

Omdat de stad meer dan 670 jaar stadsrechten heeft en het Centraal Station als een krachtig icoon van durf en aanpakken wordt ervaren en velen hierin de zich voortdurend transformerende stad zien, past hier een nieuw baanbrekend beeld. Een beeld dat kan spreken met de omgeving, daar zijn plaats verwerft en de locatie versterkt. Het vieren van de opgebouwde en herrezen stad is met het nieuwe CS een moment bij uitstek om een gebaar te maken. Dat nieuwe beeld moet krachtig een eigen ruimte innemen. Monumentaal zijn in relatie met de omgeving van de nieuwe entree van de stad en het nieuwe station. Bovendien vanuit de gehele omtrek aansprekend zijn. Inmiddels is een speciaal daartoe opgerichte commissie bezig met een advies voor het College hierover. Het zou kunnen zijn dat niet direct een 'fit' plaatsvindt tussen nieuwe voorstellen/prototypen voor een kunstwerk en het plein voor het Centraal Station. Deze commissie kan zich voorstellen als een soort overgangperiode het plein een bepaalde tijd leeg te laten. Of bijvoorbeeld een Rotterdams beeld zoals de miereneter (Le Tamanoir) van Alexander Calder of een ander beeld uit de huidige collectie voor een bepaalde periode te plaatsen als experiment voor maat en schaal.

Advies

Alles overwegende stelt de commissie vast dat er sprake is van een tweetal krachtige iconen van de stad. Plaatsing van 'De verwoeste stad' op het plein voor het nieuwe Centraal Station zou in de ogen van velen 'de cirkel van de wederopbouw van de stad rond maken'. Echter, gelet op de dynamiek van het nieuwe CS en de unieke historische kracht van 'De verwoeste stad' in relatie tot de huidige, naar ons oordeel zeer unieke locatie, adviseert de commissie u het beeld 'De verwoeste stad' niet te verplaatsen naar het plein voor het Centraal Station. Wel adviseert zij het College meer werk te maken van de aanwezigheid van 'De verwoeste stad' voor onbekenden en toekomstige generaties via bijvoorbeeld een aangegeven historische route.

Een opdracht voor een nieuw, robuust en gedurfd kunstwerk met de blik op de toekomst voor het Centraal Stations plein, juichen wij van harte toe.

Aad Meijboom, voorzitter

Mai Elmar, managing director Cruise Port Rotterdam (citymarketing)

Sjarel Ex, directeur Museum Boijmans Van Beuningen (kunsthistorie)

Gyz la Rivière, beeldend kunstenaar (en stadskennis)

Dees Linders, secretaris, hoofd Sculpture Internationaal Rotterdam/CBK

Henk Oosterling, universitair hoofddocent filosofie EUR en directeur Rotterdam Vakmanstad/Skillcity (en stadskennis)